

ULUSLARARASI HUKUKTA BAĞLAYICILIK MESELESİ: MUTABAKAT MUHTIRASI

Arş. Gör. Muhammed Enes BAYRAK*

Öz

Uluslararası hukukta devletler, aralarında imzaladıkları bazı belgeleri birtakım sebeplerle kendileri için bağlayıcı kılmak istememekte, yalnızca taraflar arasındaki uzlaşının nişanesi olarak görmektedirler. Taraflar kendileri için bağlayıcılık doğurmasını istemedikleri bu belgeleri vücuda getirirken içerik ve usul olarak andlaşmalardan farklı bir yol izlemekte; ancak gerçekleştirilen ayırım kimi belgelerde net olarak anlaşılammakta, bu sebeple belgenin hukuki niteliğini tespit etmek için tarafların bağlayıcılık hususundaki niyetlerini ortaya çıkarmak gerekmektedir. Bu tür belgelerin uluslararası hukukun kaynaklarından olan andlaşmalar içerisinde sayılıp sayılmayacağı, andlaşmaların ihlalleri durumunda tarafların sorumluluğunun doğması sebebiyle önem arz etmektedir. Uygulama-da her ne kadar belirli kalıplar yerleşmiş olsa da, zaman zaman uyumsuzluklar ortaya çıkmakta, taraflar aynı üslup ve içerikle gerçekleştirilmiş olan belgelere farklı hukuki nitelikler atfedebilmektedir. Bu çalışmada, tarafların akdetmiş oldukları belgelerin andlaşma mı yoksa bağlayıcılık doğurmak istemedikleri mutabakat muhtırası mı olduğunu anlamak için gerekli bilgilerin neler olduğu verilecek ve Türkiye'nin 2019 sonunda akdetmiş olduğu dört belge üzerinde gerçekleşen farklı uygulamalar incelenecektir.

Anahtar Kelimeler

Andlaşma • Mutabakat Muhtırası • Hukuki Bağlayıcılık • Uluslararası Anlaşma • Hukuki Yükümlülük

* Arş. Gör., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Uluslararası Kamu Hukuku Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye | Res. Asst., Fatih Sultan Mehmet Vakıf University, Department of Public International Law, Istanbul, Turkey.

✉ mebayrak@fsm.edu.tr • ORCID 0000-0003-2635-8871

✎ **Atıf Şekli** | Cite As: BAYRAK Muhammed Enes, "Uluslararası Hukukta Bağlayıcılık Meselesi: Mutabakat Muhtırası", *SÜHFD.*, C. 29, S. 3, 2021, s. 1623-1657.

✎ **İntihal** | Plagiarism: Bu makale intihal programında taranmış ve en az iki hakem incelemesinden geçmiştir. | This article has been scanned via a plagiarism software and reviewed by at least two referees.

BINDING ISSUE IN INTERNATIONAL LAW: MEMORANDUM OF UNDERSTANDING

Abstract

States do not prefer to make some of the documents which they sign binding for themselves for a variety of reasons, instead regard them as a sign of compromise. While creating these documents, they pursue a different way than treaties in terms of content and procedure. However, the distinction made, whether the documents are binding or not, can not be clearly understood in some documents. Therefore sometimes it is necessary to scrutinise the documents so as to reveal the intentions of the parties. Whether such documents are considered as treaties, is important because of the liability of the parties in case of violations of treaties. In this study, the necessary information will be given to understand whether the documents concluded by the parties are treaties or memorandum of understanding that are not treaties, and different practices that took place on four documents that have been concluded by Turkey at the end of 2019 will be examined.

Key Words

Treaty • Memorandum of Understanding • Legally Binding • International Agreement • Legal Liability

GİRİŞ

Uluslararası hukukun kaynaklarından olan andlaşmalar, taraflar için hak ve yükümlülükler ihdas etmekte ve bunların ihlali durumunda uluslararası hukukta sorumluluklar doğabilmektedir. Tarafların andlaşma adıyla akdetmeyip hukuken bağlayıcı olmasını istemediklerini belirttikleri ve günümüzde sıklıkla karşılaşılan mutabakat muhtıralarının, ortak bildirimlerin, açıklamaların andlaşma olarak uluslararası hukuka kaynaklık edip etmediği ve taraflar için bağlayıcı olup olmadığı ise belirli olmayıp tespit edilmeye muhtaçtır. Zikredilen belgelerin taraflar için bağlayıcı olmaları durumunda, ihlalleri hâlinde devletlerin sorumluluğuna gidilebileceğinden dolayı bir belgenin hukuki niteliğini tespit etmek büyük önemi haizdir.

Türkiye'nin son zamanlarda akdettiği belgelerin isimlendirilmelerine bakılacak olursa; Suriye'nin kuzeyinde güvenli bölge oluşturulmasına ilişkin ABD ve Rusya ile Ekim 2019 içerisinde ortak açıklama ve mutabakat muhtırası ve Libya ile Kasım 2019'da mutabakat muhtıraları

imzaladığı görülmektedir. Bu belgelerin imzalanmasından sonra, Türkiye, Rusya ve ABD ile imzaladığı belgeleri andlaşmaların onaylanmasına ilişkin prosedürden geçirmemiş ve yalnızca taraflar arasındaki uzlaşının ifadesi olduğunu belirtmiştir. Libya ile imzaladıklarını ise iç hukukunda andlaşmaların yürürlüğe sokulmasına ilişkin prosedürden geçirmiştir.

Uygulamada gerçekleşen bu farklılıklar, ilgili belgelerin hukuki niteliğinin tespitinin önemini ortaya koymaktadır. Bu çalışmanın amacı, uluslararası hukukta akdedilen belgelerin hangi durumda andlaşma olarak nitelendirileceğinin belirlenmesidir. Nitekim bir belge uluslararası andlaşma olarak isimlendirilmesine rağmen andlaşma olmayabilir, keza aksi de mümkündür. Bu bağlamda öncelikle andlaşmaların unsurları incelenecek, ardından mutabakat muhtıraları açıklanacaktır. Devamında bir belgenin hukuki niteliğini tespit ederken nelerin dikkate alınması gerektiği anlaşmaların yorumlanması bahsinde ele alınacak ve son bölümde yukarıda zikredilen Türkiye'nin akdetmiş olduğu belgeler üzerinde değerlendirmelerde bulunulacaktır.

I. ULUSLARARASI ANDLAŞMA¹

Viyana Sözleşmeleri² ve öğreti esas alındığında uluslararası andlaşma, uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde hukuki sonuç doğur-

¹ Öncelikle çalışma boyunca geçen kavramlara dair bir açıklama getirilmesi gerekir. Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nde geçen *treaty* kelimesini ifade etmek için *andlaşma* terimi kullanılacakken, *international agreement* için *anlaşma* denilecektir. Bu ayrımı yapmak önem arz etmektedir, çünkü her andlaşma bir anlaşma iken, her anlaşma bir andlaşma değildir. Andlaşma terimiyle Viyana Sözleşmesi'ndeki sistemde vücut bulan ve bir uluslararası andlaşmanın tüm unsurlarını taşıyan belge ifade edilmektedir. Ancak andlaşmanın bir ya da birden fazla unsurunu içermemesine rağmen uluslararası hukukta gerçekleşen irade uyuşmaları da bulunmaktadır; işte bunlar için anlaşma denilecektir. Türk terminolojisinde bu ikisini ayıracak kesin bir ayrım olmamakla birlikte öğretilerde bir tek harfin yardımıyla iki kavram ayrı olarak ele alınmaya çalışılmıştır.

² Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi (1969), Md.2/1-a: "*andlaşma, ister tek bir belgede, isterse iki veya daha fazla ilgili belgede yer alsın ve kendine mahsus ismi ne olursa olsun, devletler arasında yazılı şekilde akdedilmiş ve uluslararası hukuka tabi olan uluslararası anlaşma (mutabakat) demektir.*"

Devletlerle Uluslararası Örgütler veya Uluslararası Örgütlerle Yapılan Andlaşmalara İlişkin Viyana Sözleşmesi (1986) Md.2/1-a: "*andlaşma demek, ister tek bir belgede yer alsın isterse iki veya daha fazla ilgili belgede yer alsın ve kendine mahsus ismi ne olursa olsun (i) bir veya birden çok devlet ile bir veya birden çok uluslararası örgüt veya (ii) ulusla-*

maya yönelik olan, iki veya daha fazla uluslararası hukuk kişinin bir-biriyle uyuşan irade beyanları olarak tanımlanabilir.³

Andlaşmanın isimlendirilmesinin, ona bir başlık verilmesinin ilgili belgenin hukuki niteliğinin tayininde doğrudan bir etkisi yoktur.⁴ Nitekim uygulamada belirli nitelikteki belgelere hususi isimler verilmişse de⁵ -örneğin *şart, statü, pakt, misak gibi*- bu isimlendirmelerin ilgili metnin hukuki niteliği üzerinde bir tesiri olmaz. Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi madde 2/1-a'da "*kendisine mahsus ismi ne olursa olsun*" hükümüyle bu durum ortaya koyulmuştur.

Bu anlamda andlaşmalar hukuku esnek bir yapıya sahiptir ve pratikte ayrık uygulamalara imkân tanımaktadır. Her ne kadar sözleşmeler hukukunda, andlaşmaların belirli kelime yahut usulle yapılması gerekmesi de⁶, devletler uluslararası hukukta kendilerini yükümlülük altına sokmamak için kullandıkları terminolojiye büyük önem vermişlerdir.

Bir uluslararası andlaşma incelenirken dikkate alınması gereken hususlar aşağıda üç başlık hâlinde toplanmıştır. Bunlar; andlaşmanın tarafları, uluslararası hukuk kurallarına tabi olma ve irade beyanıdır.⁷

---

rarası örgütler arasında, yazılı şekilde akdedilmiş ve uluslararası hukuk kurallarına tabi olan uluslararası anlaşma demektir."

Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi (1969) maddelerinin çevirilerinde KAYA İbrahim, Uluslararası Hukukta Temek Belgeler, 3. Baskı, Seçkin, Ankara, Şubat 2016 esas alınmıştır.

³ PAZARCI Hüseyin, Uluslararası Hukuk Dersleri – 1.Kitap, 12. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2014, s. 111-117. AKSAR Yusuf, Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk 1, 5. Baskı, Seçkin, Ankara, 2019, s. 108. SHAW Malcolm N., International Law, 8. Baskı, Cambridge University Press, Cambridge, 2017, s. 69-70. JENNINGS Robert, WATTS Arthur, Oppenheim's International Law Volume 1 Peace, 9. Baskı, London; New York, Longman, 2, 1992, s. 32.

⁴ ILC Report, Yearbook of the International Law Commission, 1966, Vol. II, s. 188. z, a.g.e., s. 69.

⁵ Örneğin "sözleşme" genellikle çok taraflı yasa-andlaşmalara, "protokol" daha önce yapılmış bir andlaşmayı düzenleyen yahut bu andlaşmaya eklemeler getiren andlaşmalara, "statü" uluslararası yargı organlarının kuruluş ve işleyişlerine ilişkin düzenlemeler barındıran andlaşmalara isim olarak verilmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Pazarıcı, a.g.e., s. 111-114.

⁶ Temple of Preah Vihear (Preliminary Objections), Judgment of 26 May 1961, s. 32.

⁷ SUR Melda, Uluslararası Hukukun Esasları, 13. baskı, Beta, İstanbul, 2019, s. 22-23. Pazarıcı, a.g.e., s. 111-114. Aksar, a.g.e., s. 108.

A. Andlaşmanın Tarafları

Andlaşma yapılabilmesi için tarafların uluslararası hukuk kişileri olmaları gerekmektedir. Günümüzde devletler ve uluslararası örgütler uluslararası hukuk kişileri olarak kabul edilmektedirler ve andlaşma akdetme yetkileri vardır.⁸ Fakat uluslararası örgütlerin andlaşma akdetme yetkileri devletler gibi mutlak değildir, sınırlı bir özellik göstermektedir; kurucu andlaşmalarında belirtilen çerçevede andlaşma akdebilirler.⁹

Devletlerin ve uluslararası örgütlerin uluslararası hukuki kişiliğinin varlığı doktrinde ve Viyana Sözleşmelerinde ifade edilmişken, uluslararası hukukta ortaya çıkan yeni birimlerin kişiliği yahut uluslararası hukuktaki ehliyetleri zaman içerisinde tartışma konusu olmuştur. Umumiyetle şirketlerin uluslararası hukuk kişiliği kabul görmemektedir; ancak uluslararası hukukun gelişimi göz önüne alındığında, hak ve yükümlülükler doğurmak ve bunlara tabi olmak bakımından pek çok devletten daha etkin olan şirketlerin sınırlı da olsa uluslararası hukuk kişiliğine sahip olmaları gerekliliği ve hatta bazı kurumlar nezdinde bu kişiliğe sahip oldukları kimi yazarlarca ifade edilmektedir.¹⁰

Çok uluslu şirketler ile devletler arasında akdedilen anlaşmalarda uygulanacak hükümlerin uluslararası hukuka tabi olması durumunda, her ne kadar andlaşma niteliğinde bir belge ortaya çıktığı düşünülse de, çok uluslu şirketlerin uluslararası hukuk kişiliğini haiz olmamaları, anlaşmanın bir uluslararası andlaşma olmasını engelleyici niteliktedir. Yalnızca çok uluslu şirketlerin değil, devletler ve uluslararası örgütler dışında kalan diğer sùjelerin de -örneğin bireyler ve diğer tüzel kişiler- uluslararası hukuk kişilikleri kabul edilmemektedir. Fakat birtakım iş-

⁸ Uluslararası örgütlerin uluslararası hukuk kişiliğini haiz oldukları, Uluslararası Adalet Divanı'nın, Birleşmiş Milletler Hizmetinde Uğranılan Zararların Tazmini Davası'na vermiş olduğu danışma görüşünde belirtilmiştir ve bu görüşten sonra da uluslararası hukukta yerleşmiştir. İlgili danışma görüşü için bkz: Reparations for Injuries Suffered in the Service of the United Nations Organs, Advisory Opinions of 11 April 1949, s. 8-9.

⁹ Shaw, a.g.e., s. 998-999. Aksar, a.g.e., s. 222.

¹⁰ Bu hususta kısa bir tartışma için bkz: Aksar, a.g.e., s. 240. Bu konu özelinde yazılmış bir çalışma için bkz: BARAN Deniz, Çok Uluslu Şirketlerin Uluslararası Hukuk Kişiliği, On İki Levha, İstanbul, 2020.

lemlerle sınırlı da olsa uluslararası hukuk kişiliklerinin olması gerektiği fikrinde olan görüşler mevcuttur.¹¹

1. Uluslararası Hukuk Kişilerinden Sayılma: Federal Yapıdaki Devletler Açısından

Konfederasyondaki her bir federal devlet uluslararası hukuk kişisi olarak andlaşma akdedebilirken, federasyondaki yapı daha farklıdır. Federasyonlarda andlaşma akdetme yetkisi, genel itibariyle federal devlettir fakat bazı federasyonların anayasalarında federe devletlerin de andlaşma akdedebileceğine dair istisnai hükümler bulunmaktadır¹². Federasyonların uygulamasında bulunan ve federe devletlere yani eyaletlere andlaşma akdetme yetkisi veren ilgili hükümlerden yola çıkarak, federe devletlerin de uluslararası hukuk kişiliğinin olduğunun söylenmesi kanaatimizce yerinde değildir; nitekim sorumluluk federal devletin üzerindedir. Bu sebeple federe devletler yalnızca ilgili devletin içerisindeki yetkili bir idari birim olarak düşünölmeli ve akdettikleri andlaşmanın tarafları olarak federal devlet görölmelidir. Federasyondaki bu problemlili düzenlemelere benzer bir durum, farklı devletlerin kurumları arasında bir anlaşma akdedilmesinde de gündeme gelir. İdari kurumlar, örneğin üniversiteler arasında, aslen devletler arasında önceden akdedilmiş iş birliği andlaşmalarına dayanarak yapılan anlaşmaların hukuki niteliği ve doğuracağı sonuçlar da aynı şekilde sorunludur.¹³

2. Uluslararası Hukuk Kişiliğinin Temsili

Bir devletin iradesini ortaya koymak noktasında Devlet Başkanı, Hükümet Başkanı ve Dışişleri Bakanı temel yetkili kişilerdir. Bu kişiler

---

¹¹ Texaco Davası kararında Hakemlik Mahkemesi, her ne kadar özel hukuk kişilerine devletlere benzer kişilikler verilemese de, yaptıkları sözleşmeden doğan haklarına kavuşabilmeleri için uluslararası nitelikli bazı ehliyetler sağlandığını belirtmiştir. Aktaran: AKSAR Yusuf, Temel Belgeler ve Davalarla Uluslararası Hukuk, Seçkin, Ankara, Şubat 2017, s. 261-262. Shaw, katılım ve kişiliği birbirinden ayırmakta ve bu durumu uluslararası hukukta "katılım" ile açıklamaktadır. Buna göre piramide benzeyen bu yapının en tepesinde devletler bulunurken aşağıya doğru indikçe diğer birimler ve kişiler yer alır. Shaw, a.g.e., s. 209.

¹² ACER Yücel, KAYA İbrahim, Uluslararası Hukuk, 10. baskı, Seçkin, Ankara, 2019, s.81. DEMİREL Naim, Uluslararası Hukukun Kaynakları, İstanbul, Der Yayınları, 2019, s. 7.

¹³ Sur, a.g.e., s. 23.

için yetki belgesine ihtiyaç yoktur.¹⁴ Devleti temsile ve bu sayede bağlayıcı beyanlarda bulunmaya yetkili diğer kişiler için ise andlaşma akdebilmeleri için yetki belgesi gerekmektedir. Ancak Uluslararası Adalet Divanı, hızla gelişen uluslararası ilişkilerdeki yoğunluk sebebiyle, yukarıdaki üç görevli haricindeki devlet görevlilerinin de kendi görevleriyle ilişkin konularda yaptıkları açıklamalarla devletleri temsile yetkili oldukları ve açıklamalarının devletleri bağlayıcı nitelik taşıdığını belirtmiştir. Örneğin bir adalet bakanının Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu'nda yaptığı açıklamalar, insan haklarına ilişkin meseleler kendi görev alanına dahil olduğundan, devleti bağlayıcıdır.¹⁵

B. Uluslararası Hukuk Kurallarına Tabi Olma

Bir andlaşmanın uluslararası hukuka tabi olması gerekmekte olup, bu unsur andlaşmanın esasıdır.¹⁶ Uluslararası hukuka tabi olmanın gerekliliği, ilgili andlaşmanın uluslararası hukuka mı yoksa ulusal hukuka (iç hukuklara) mı bağlı olarak düzenlendiği noktasında kendini gösterir. Bu unsurdan anlaşılan, andlaşmaların, uluslararası hukukun düzenlenmiş olduğu alanlarda hak ve yükümlülük doğurmasına, bunları değiştirmesine veya sona erdirmesine yönelik yapılmasıdır.¹⁷

Devletler, özel hukuk kişileriymişçesine, satım sözleşmesi, yatırım sözleşmesi, kira sözleşmesi gibi belirli birtakım anlaşmalar yapabilirler. Bunları iç hukuka tabi olarak yapmaları durumunda uluslararası hukukta bir andlaşma doğmayacaktır. Fakat uluslararası hukuka tabi kılarsa bu durumda ilgili anlaşma bir andlaşmadır.

¹⁴ Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi (1969) Md.7/2: "Görevleri gereği ve tam yetki göstermeksizin aşağıdaki kişilerin devletlerini temsil ettikleri kabul edilir: a) Devlet Başkanı, Hükümet Başkanı ve Dışişleri Bakanları, bir andlaşmanın akdi ile ilgili her türlü işlemin yapılması amacıyla; b) Diplomatik misyon başkanları, kendilerini akredite eden devletle akredite oldukları devlet arasındaki bir andlaşmayı belge olarak kabul etmesi amacıyla; c) Devletler tarafından bir uluslararası konferans veya bir uluslararası örgüt veya organlarından birine akredite olan temsilciler, o konferansta, örgütte veya organda bir andlaşma metnini kabul etmek amacıyla."

¹⁵ Case Concerning Armed Activities on the Territory of the Congo (New Application: 2002) (Democratic Republic of the Congo v. Rwanda), Jurisdiction of the Court and Admissibility of the Application, Judgment of 3 February 2006, para. 46-47.

¹⁶ ILC Report, Yearbook of the International Law Commission, 1962, Vol. II, s.32. Pazarıcı, a.g.e., s. 112.

¹⁷ Pazarıcı, a.g.e., s. 112. Sur, a.g.e., s. 23. Acer, a.g.e., s.82.

1. Yükümlülük Altına Girme Niyeti¹⁸

Bir andlaşmanın vücut bulabilmesi için tarafların yükümlülük altına girme niyetleri bulunmalıdır. Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin metninden anlaşılmıyor olsa da, uluslararası hukuka tabi olma ilkesi, tarafların, uluslararası hukuki yükümlülükler altına girme niyetlerini de kapsamaktadır.¹⁹ Bu niyet, tarafların daha sonra niyetlerinin ne yönde olduğuna dair yaptıkları açıklamalardan değil, ilgili metnin içeriğinden ve akdedilme koşullarından yola çıkılarak tespit edilecektir.²⁰ Hukuki bağlayıcılığı olmayan açıklamalar yapmak bu anlamda bir andlaşma oluşturmamaktadır.²¹ Fakat elbette ki uluslararası hukuka tabi olma ilkesi, tarafların hukuki bağlayıcılığı olmayan belgeler akdetme özgürlüğünü yahut yaptıkları andlaşmayı başka bir hukuka tabi kılmalarını engellememekte, kısıtlamamaktadır.²²

Uluslararası Adalet Divanı, andlaşma metni içerisindeki özel bir düzenlemenin tek başına hukuki haklar ve yükümlülükler doğurmak için yeterli olmayıp, yalnızca diğer hükümlerini yorumlamaya ışık tutabileceğini de hükme bağlamıştır.²³ Divanın kararına göre madde 1'de yer alan düzenleme²⁴, bu anlamda taraflar için başlı başına bağlayıcı değildir.

¹⁸ Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi, pacta sunt servanda (ahde vefa) kenar başlıklı 26. maddesi: "Yürürlükteki her andlaşma tarafları bağlar ve tarafların andlaşmayı iyi niyetle icra etmesi gerekir."

¹⁹ ILC Report, Yearbook of the International Law Commission, 1966, Vol. II, s.189, para. 6.

²⁰ Qatar v. Bahrain (Jurisdiction and Admissibility), Judgment of 1 July 1994, para. 27.

²¹ ILC Report, Yearbook of the International Law Commission, 1965, Vol. II, s.12, AUST Anthony, Modern Treaty Law and Practice, 3. Baskı, Cambridge University Press, Cambridge, 2013, s. 8. Sur, a.g.e, s.23.

²² British Yearbook of International Law, Volume 50, 1979, s.136.

²³ Case Concerning Oil Platforms (Islamic Republic of Iran v. United States of America), Preliminary Objection, Judgment of 12 December 1996, para. 31.

²⁴ Treaty of Amity, Economic Relations and Consular Rights Between the United States of America and Iran, signed at Tehran, on 15 August 1955, UNTS No. 4132. Article I: "There shall be firm and enduring peace and sincere friendship between the United States of America and Iran." "İran ve Amerika Birleşik Devletleri arasında samimi bir dostluk ve kalıcı barış sağlanacaktır."

Divanın kararından da anlaşıldığı üzere, taraflar bir andlaşma akdederek bununla bağlanma niyetlerini ortaya koymuş olsalar da bu durum ilgili metnin tamamının taraflar üzerinde haklar ve yükümlülükler doğurduğu anlamına gelecek şekilde yorumlanamaz. Öyleyse, bir belge andlaşma olsa da, içerisinde tarafları bağlayıcı olmayan hükümler bulundurulabilir. Bu durumun tersini söylemek de mümkündür. Bu sebeple bir metnin ne başlığından ne de genel yapısından ona *andlaşmadır* yahut *andlaşma değildir* demek uygun düşer. Yapılması gereken, metnin hükümlerinin, andlaşmanın unsurlarının tamamı göz önünde bulundurulularak incelenmesidir.

C. İrade Beyanı

Özel hukuk uygulamalarında bir sözleşmenin vücut bulması için nasıl ki icap ve kabul şeklinde birbiriyle uyuşan irade beyanlarının varlığı aranıyorsa²⁵, uluslararası hukukta da bir andlaşmanın var olması ve uluslararası hukuka kaynaklık edebilmesi için irade beyanı aranmaktadır.²⁶ İrade beyanı, bir andlaşmanın kurucu unsurlarından olup belirli özellikleri ihtiva etmesi gerekmektedir.

Bu özelliklerden ilk sırada zikredilmesi gereken, en azından iki uluslararası hukuk kişinin irade beyanının bulunmasıdır.²⁷ Her ne kadar tek taraflı açıklamalar ve bildireler uluslararası hukuk kişisine hak ve yükümlülük doğursa da²⁸ bir andlaşmanın varlığından söz edebilmek için birden fazla tarafın irade beyanının varlığı aranmaktadır.

En azından iki tarafa atfedilebilecek olan irade beyanlarının andlaşmayı kurmak için yazılı olması gerekmez. Sözlü şekilde de andlaşmalar akdedilebilir ve bunlar ile yazılı olarak akdedilenler arasında hukuki geçerlilik anlamında bir fark bulunmamaktadır. Hukuki geçerlilik anlamında bir fark bulunmasa da Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşme-

²⁵ Örneğin, 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu Md.1: “Sözleşme, tarafların iradelerini karşılıklı ve birbirine uygun olarak açıklamalarıyla kurulur. İrade açıklaması, açık veya örtülü olabilir.”

²⁶ Pazarıcı, a.g.e., s. 114. Sur, a.g.e., s. 23-24.

²⁷ Acer, a.g.e., s.81. Aksar, a.g.e, s. 110.

²⁸ Devletlerin tek taraflı açıklamalarının onları bağlayıcı olabileceğine dair Uluslararası Adalet Divanı kararı için bkz: Nuclear Test Case (Australia v. France), Judgment of 20 December 1974, para. 43.

si'ne göre andlaşmaların yazılı yapılması gerekir; fakat bu, yazılı olmayan andlaşmaların hukuki gücünü reddetmek yahut sözlü andlaşmalara Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi hükümlerini uygulanmaz kılmak demek değildir.²⁹ Nitekim Uluslararası Hukuk Komisyonu, yazılılık şartının, sözlü andlaşmaların hukuki etki doğurmasına engel olmak düşüncesi taşımadığını da ifade etmiştir.³⁰

Devletlerin yazılı yahut sözlü olarak gerçekleştirdikleri irade beyanları dışında yapmış oldukları eylemlerin onları hukuki olarak bağlayıp bağlamayacağı da tartışmalı hususlardandır. Zimni irade beyanları ulusal hukuklarda kişileri bağlayıcı özellikler gösterse de, genel görüşe göre uluslararası hukukta bu, andlaşmaların kurulması için yeterli değildir.³¹

İrade beyanlarının hukuki sonuçlar doğurmaya yönelik olması gerekmektedir. Aksi hâlde ortaya çıkacak belge yumuşak hukuk (soft law) özelliği taşıyan ve taraflar için hak ve yükümlülük doğurmayan bir belge olacaktır. Nitekim soft law belgeler hukuki bağlayıcılıkları olmadıklarından ötürü mahkemelerde ileri sürülemezler.³² Doktrinde hukuki sonuçlar doğurma niyeti bazı kitaplarda irade beyanı başlığı altında geçse de, kanaatimizce bu hususun, Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun "uluslararası hukuka tabi olma"nın bu niyeti kapsadığını belirtmesi³³ sebebiyle, uluslararası hukuka tabi olma başlığı altında incelenmesi gerekmektedir.

Andlaşmanın tek bir belgede akdedilmesine lüzum yoktur. İrade beyanları zaman içerisinde yayılmış olarak ve farklı belgelerde kendini gösterebilir. Uluslararası Adalet Divanı'nın belirttiği üzere, belgelerin aynı konuyu düzenleyen birbiriyle bağlantılı belgeler olmaları hâlinde, bu yapılan ortak bildirimler (joint communique) bir andlaşma sayılır ve

²⁹ ILC Report, Yearbook of the International Law Commission, 1966, Vol. II, s.189.

³⁰ A.e.

³¹ Aksar, a.g.e., s. 109.

³² HAMID Abdul Ghafur, Public International Law A Practical Approach, 3. Baskı, Thomson Reuters Malaysia, Selangor, 2011, s. 39.; CASSESE Antonio, International Law, 2. Baskı, Oxford University Press, Oxford, 2005, s. 196.

³³ ILC Report, Yearbook of the International Law Commission, 1966, Vol. II, s.189, para. 6.

tarafklar için bağlayıcıdır.³⁴ Uluslararası Adalet Divanı, andlaşmanın unsurlarını sağlaması hâlinde mektup teatisi şeklinde gerçekleşen beyanların, ortak bildirilerde olduğu gibi, bir bütün hâlinde andlaşma teşkil ettiğini ve bu sebeple tarafklar için hak ve yükümlülüklerin doğacağını belirtmiştir.³⁵

Uluslararası Adalet Divanı'nın ifadelerinden yola çıkılarak denilebilir ki, bir andlaşmanın oluşması için birbirini takip eden sayfalardan oluşan tek bir enstrümanın imzalanması gibi biçimsel bir yolun izlenmesi gerekmez. Tarafkların irade beyanlarından, uluslararası hukuka tabi olacak şekilde hak ve yükümlülükler doğurmak niyeti anlaşılıyorsa, bu unsurları içeren her türlü irade beyanı andlaşmayı vücuda getirecektir.

II. MUTABAKAT MUHTIRASI (MoU)³⁶

Mutabakat muhtıralarının belirli bir tanımı bulunmamakla birlikte, ayırt edici özellikleri nazara alındığında, devletlerin usul ve içerik itibarıyla uluslararası hukukta kendilerini bağlayıcı kılmak istemedikleri uluslararası taahhütleri olarak ifade edilmeleri mümkündür.³⁷ Bu taahhütler andlaşmaların içeriğinde olması uygun bulunulmayan yahut tarafkların kamuya beyan etmek istemedikleri, örneğin savunma ve tekno-

³⁴ ICJ Reports 1978, para. 96., Cameroon v. Nigeria, Judgment of 10 October 2002, para. 257-264.

³⁵ Qatar v. Bahrain, Judgment of 15 February 1995, para. 30.

³⁶ Tarafkların bağlayıcı olmasını istemedikleri belgeleri farklı şekilde isimlendirdikleri nazara alınarak; bundan sonra ortak bir terim kullanılması adına ilgili belgelerin İngilizcelerinde ve esasen doktrinde yer bulan şekliyle Memorandum of Understanding'in (MoU) karşılığı için "mutabakat muhtırası" ifadesi kullanılacaktır. Bu tür anlaşmalar pek çok metinde bulunmaktadır. Örneğin ABD Dışişleri Bakanlığı'nun bir raporunda şu ifadeler yer verilmiştir: "*Uluslararası uygulamada uzun bir süredir devletlerin hukuki yükümlülükler ortaya çıkarmayan ortak politika ve niyet açıklamalarında bulunulması hususunda anlaşmaya varabileceği kabul edilmektedir. Bu, geçtiğimiz on yılda, diplomatik alışverişlerinin sonuçlarının ilan edilmesi, politika konularında ortak pozisyonların açıklanması, karşılıklı çıkarların olduğu hususlarda niyetlenen yol haritasının tescil edilmesi ya da karşılıklı politik taahhütte bulunulması konularında yaygın bir araç oldu. Bu belgelere bazen bağlayıcı olmayan anlaşmalar, centilmenlik anlaşmaları, ortak açıklamalar ya da deklarasyonlar olarak atıfta bulunulur.*" Aktaran: SHAW Malcolm N., Uluslararası Hukuk, çev.: ACER Yücel, KAYA İbrahim, DEMİRTEPE M. Turgut, ŞİMŞEK G. Engin, Ankara, TÜBA, s. 84.

³⁷ Treaties and Memoranda of Understanding, Guidance on Practice and Procedures https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/293976/Treaties_and_MoU_Guidance.pdf erişim tarihi 19.08.20

lojiye ilişkin konuları, resmi olmayan şekilde düzenlemek hususunda taraflara imkân sağlamaktadır.³⁸ Bu yöntem, daha esnek ve hızlı hareket edebilmeye imkan tanınması ve belirli hususların düzenlenmesi noktasında daha güvenilir olması sebebiyle uluslararası hukukta sıkça kullanılmaktadır.³⁹

Devletlerin hukuki olmayıp siyasi bir yükümlülük altına girdiklerini ifade ettikleri bu tür belgeler genel olarak “mutabakat zaptı”, “mutabakat muhtırası”, “centilmenlik anlaşması” “uzlaşma”, “politik niyet beyanı”, “ortak açıklama” gibi kavramlarla ifade edilmiştir. Devletler bu uzlaşma belgelerinin kamuya açıklanmasında siyasi yarar gördükleri takdirde bu belgeleri duyurma yolunu tercih etmiş fakat tanımlarken siyasi güvencelerden öteye gitmeyeceğini vurgulamışlardır.⁴⁰

A. Mutabakat Muhtıralarının Özellikleri

Mutabakat muhtırası olarak isimlendirilen bir belgenin hukuki niteliğini tayin etmek güçtür, nitekim bu şekilde isimlendirilmesine rağmen andlaşma olan çokça uluslararası belge vardır. Uygulamadaki farklı ve birbiriyle çelişen kullanımların varlığı, kimi kişileri, mutabakat muhtırası olarak isimlendirilen bir belgenin andlaşma olamayacağı, kimilerini ise tüm mutabakat muhtıralarının andlaşma olduğu şeklinde yanlış bir düşünceye itmiştir.⁴¹ Ancak ilgili belge üzerinde yapılacak dikkatli bir inceleme sonucunda bu belgenin hukuki niteliği tespit edilebilir.

Bir anlaşmadaki tarafların bağlayıcılık hususunda niyetleri yoksa, bu durumda ilgili belgenin bir uluslararası andlaşma olmayacağı uluslararası hukukçular tarafından kabul görmektedir.⁴² Uluslararası hukukta hukuki yükümlülük doğurmayan siyasi taahhütler devletler tarafından uzun bir tarihî süreç boyunca kullanılmış olsa da mutabakat muhtırası adıyla akdedilen anlaşmalara özellikle 2. Dünya Savaşı sonrasında rast-

³⁸ United Kingdom Material's on International Law 2000, British Yearbook of International Law, Volume 71, 2000, ss. 517-667, s. 534.

³⁹ Shaw, a.g.e., s. 687.

⁴⁰ AUST Anthony, “The Theory and Practice of Informal International Instruments”, The International and Comparative Law Quarterly, Vol. 35, No. 4, ss. 787-812, s. 787.

⁴¹ Aust, Modern Treaty Law, s. 21.

⁴² SCHACHTER Oscar, “The Twilight Existence of Nonbinding International Agreements”, The American Journal Of Internatinonal Law, Vol. 71, No. 2, ss. 296-304, s. 296.

lanmaktadır.⁴³ Belirtilmelidir ki yalnızca devletler değil, uluslararası örgütler de mutabakat muhtırası akdetmektedir.⁴⁴

Günümüzde mutabakat muhtıraları uluslararası ilişkilerde başta savunma, ticaret, yardımlaşma, ulaşım, diplomasi olmak üzere pek çok alanda kullanılmaktadır. Her konuda mutabakat muhtırası yapıldığını yahut yapılabileceğini söylemek mümkündür.⁴⁵ Uygulamadaki bu geniş kullanımının aksine, bunlar tanınmamakta, bilinmemektedir. Bunun sebebi tarafların bu enstrümanları çoğunlukla yayınlamak istememeleridir⁴⁶; bu nedenle belgeler bir anlamda gizli kalmaktadır. Ancak yüksek politik önemi haiz olması sebebiyle birtakım belgeler özellikle yayınlanmakta, bu belgelerin bilinirlik kazanması amaçlanmaktadır. Helsinki Nihai Senedi ve NATO-Rusya Kurucu Senedi bu belgelere örnek olarak verilebilir.

Elverişlilik, kolaylık ve gizlilik, mutabakat muhtıralarının andlaşmalar yerine tercih edilmesindeki en temel sebeplerdendir. Nitekim bunlarda andlaşmaları kuşatıp saran formalite mevcut değildir. Bu sayede çok daha kısa sürelerde ve hızlıca akdedilirler.⁴⁷ Yalnızca kurulması aşamasında değil, aynı zamanda ek hükümler getirilirken de aynı kolaylık mevcuttur.

B. Mutabakat Muhtıraları ve Andlaşmaların Tespitinde Bakılacak Hususlar

1. Hukuken Bağlanma – Andlaşma Akdetme Niyeti

Andlaşmaların unsurlarını incelerken, uluslararası hukuka tabi olma unsurunun, uluslararası hukuki yükümlülükler doğurma niyetini

⁴³ Bu belgelere örnek olarak: Memorandum of Understanding regarding German assets in Italy (United States of America, France, United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and Italy), signed at Washington, on 14 August 1947, UNTS No. 1863., Memorandum of Understanding Regarding German trade-marks in Italy (United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, France, United States of America and Italy), signed at Rome, on 5 July 1956, UNTS No. 3679.

⁴⁴ Birleşmiş Milletlerin Irak ile yaptığı MoU'lara örnek olarak, UNTS No. 32851 ve 34375.

⁴⁵ Schachter, *The Twilight Existence*, s. 297.

⁴⁶ Aust, *The Theory and Practice*, s. 789-790.

⁴⁷ Aust, *The Theory and Practice*, s. 789.

kapsadığı belirtilmişti.⁴⁸ Öyleyse tarafların uluslararası hukuki yükümlülükler doğurma niyetleri bulunmaması durumunda, andlaşmanın temel unsuru olan uluslararası hukuka tabi olma niyeti unsuru da sağlanmayacak ve bu sebeple ilgili belge andlaşma olmayacaktır.⁴⁹

Andlaşmalar bahsinde belirtildiği üzere andlaşmanın vücuda gelmesi için gerekli olan uluslararası hukukta yükümlülük doğurma / bağlanma niyeti, tarafların daha sonra niyetlerinin ne yönde olduğuna dair yaptıkları açıklamalardan değil, ilgili metnin içeriğinden ve akdedilme koşullarından yola çıkılarak tespit edilecektir.

Uluslararası hukukta yükümlülükler doğurma niyeti, uluslararası hukuk kişileri arasında yapılmasına rağmen bir yahut birkaç devletin iç hukukuna tabi olan anlaşmaları da andlaşmalardan ayırmaktadır. Bunlar da uluslararası düzlemde sonuç doğurma niyeti olmadığından andlaşma olarak addedilemezler.

---

⁴⁸ ILC Report, Yearbook of the International Law Commission, 1966, Vol. II, s.189, para. 6.

⁴⁹ Aust, Modern Treaty Law, s. 30.

2. Kavramsal Açıdan⁵⁰

Akdedilen bir belgenin hukuki niteliğini belirlerken taraf devletlerin niyetlerinden neyi kast ettiklerini anlamak yani niyetlerini çözümlmek için bakılabilecek ilk husus belgedeki terminolojidir.⁵¹ Bu sayede tarafların kendilerini bağlayıcı ifadeler kullanıp kullanmadıkları tespit edilebilir ve belgenin uluslararası andlaşma olup olmadığına dair çıkarımlarda bulunulabilir.

Belge içerisinde kullanılan kavramları incelerken dikkat edilmesi gereken nokta, andlaşmalar içerisinde yalnızca andlaşma terminolojisinin, mutabakat muhtıraları içerisinde de yalnızca kendi terminolojisinin kullanılmadığıdır. Çoğu belgede terminoloji olarak yeknesaklık bulunmakla beraber, karma terminolojilerin kullanıldığı belgelere de rastlanmaktadır. Nitekim özellikle dünya siyasetinde daha etkili devletlerin ortak bildirimlerinde, hukuki bağlayıcılık niyeti bulunmamasına rağmen metni daha etkili gösterebilmek amacıyla andlaşma terminolojisi kullanılabilir.

⁵⁰ Belgelerde kullanılan terimlerden yola çıkarak tarafların niyetlerini tespit etmek için, tarafların ortak dilde akdettiği belgeler üzerinden gitmek gerekir. Günümüzde taraf devletler, kendi dilleri dışında, ortak bir dil oluşması ve ileride doğabilecek uyumsuzluklara temel alınabilmesi amacıyla belgeyi İngilizce olarak da akdetmektedirler. Terimlerin kullanımındaki farklılıklar dolayısıyla oraya çıkabilecek uyumsuzluklarda, şayet taraflar kararlaştırdıysa, İngilizcedeki kullanımları esas alınacaktır. Andlaşma terminolojisinde daha çok "shall", "agree" ve "enter into force" gibi ifadeler yer almaktayken, taraflar MoU'larda "shall" yerine "will" ifadesini kullanmakta, bir nevi bağlayıcılık ifade eden "agree" ifadesinden kaçınmakta ve bunun yerine "decide" tercih etmekte ve "come into effect" gibi nispeten daha hafif bir ifadeye yer vermektedirler. Özellikle tarafların haklarını ve yükümlülüklerini belirten "right" ve "obligation" yerine, tarafların edindikleri faydaları ve kararlılıklarını ifade etmek anlamında kullanılan "benefit" ve "commitment" kavramlarına uygulamada sıkça rastlanmaktadır. Yine andlaşmanın sonunda tarafların uzlaşısının ifadesi olarak andlaşmalarda genel itibarıyla "done" ifadesi yer almakta iken, MoU'larda "signed" ifadesi bulunur. Bu ve bunun gibi kavramlar, 4. bölümde Türkiye'nin akdettiği bazı belgeler incelenirken tekrar ele alınacaktır.

Tarafların, andlaşma akdetmek niyetinde olmadıkları ve bir MoU gerçekleştirmek istedikleri zaman kullandıkları terminolojiye ilişkin daha ayrıntılı bilgi ve örnekler için bkz: *Treaties and Memoranda of Understanding, Guidance on Practice and Procedures*, s. 15-18.

⁵¹ Aust, *The Theory and Practice*, s. 800-802.

Bir belgedeki terminolojide yeknesaklık varsa tarafların o belgede bağlanma niyetleri noktasındaki iradelerini anlamak daha kolay olmaktadır. Fakat sorun, özellikle belge boyunca mutabakat muhtırası görünümü çizen ancak birtakım özel düzenlemelerde taraflar için hukuki yükümlülük yükleyen belgelerde ortaya çıkmaktadır. Bu belgelerin hukuki niteliği, tespit edilmeye muhtaçtır.

Petrol Platformları Davasında Uluslararası Adalet Divanı'nın belirttiği üzere, hukuki bağlayıcılığı olan bir belgenin içerisinde, taraflara yükümlülükler yüklemeyen hükümler olabilir.⁵² Genel itibarıyla andlaşma niteliğini haiz olmayan bir belgede, andlaşma unsurlarını kapsayan hüküm yahut hükümler olması durumunda metnin hukuki niteliğinin nasıl tespit edileceği ise belirli değildir. Kanaatimizce andlaşma sayılabilecek hükümler taraflar arası ilişkinin esasına yönelikse, konu ve amacını gerçekleştirme yolunda temel işlevler görüyorsa bu durumda yalnızca ilgili maddelerin değil tüm belgenin hukuki niteliğinin andlaşma olduğunu söylemek gerekir.

3. Metnin İçeriği Açısından

Terminolojide olduğunun aksine, içerikten yola çıkarak bir metnin andlaşma mı yoksa mutabakat muhtırası mı olduğunu belirlemek mümkün gözükmemektedir. Nispeten önem arz etmeyen bir hususta taraflar andlaşma akdedebileceği gibi, mühim bir konuda da mutabakat muhtırası akdedilebilir.⁵³ Nitekim devletler, Helsinki Nihai Senedi gibi, ciddi önemi haiz bir konuya sahip olan fakat taraflara uluslararası hukuki yükümlülükler yüklemeyen belgeler akdetmişlerdir.⁵⁴

Her ne kadar düzenlenen belgenin ehemmiyeti üzerinden bir yorum yapmak mümkün gözükmeseyse de belgedeki belirli kayıtlar, belgenin hukuki niteliği hakkında ipuçları vermektedir. Örneğin; belgede uyuşmazlıkların çözümüne ilişkin hükümler bulunması durumunda tarafların hukuki yükümlülükler doğurmak istediği anlaşılmaktadır. Böyle bir

⁵² Case Concerning Oil Platforms (Islamic Republic of Iran v. United States of America), Preliminary Objection, Judgment of 12 December 1996, para. 31.

⁵³ Aust, *The Theory and Practice*, s. 802.

⁵⁴ FITZMAURICE Malgosia, "The Practical Working of The Law of Treaties" (s.166-201), *International Law*, ed. EVANS Malcolm D., 4. Baskı, Oxford University Press, Oxford, 2014, s. 179.

kaydın varlığında, tarafların bağlanma niyeti yoktur demek güçtür, yani andlaşma özelliği ön plana çıkar. Mutabakat muhtıraları ise genellikle andlaşmalardan farklı olarak kendisinin yorumlanması veya uygulanmasıyla alakalı uyuşmazlıkların çözümünü, uyuşmazlığı herhangi bir üçüncü tarafa, mahkeme yahut hakeme veya herhangi bir yargı organına havale etmeksizin, müzakere yoluyla çözülecek şekilde düzenler.⁵⁵

Taraflar, belgenin hukuki olarak bağlayıcı olmadığını bizzat belgenin içeriğinde belirtmiş olabilirler. Helsinki Nihai Senedi'nin son hükümlerinde senedin, Birleşmiş Milletler Sekretaryasında tescil edilebilir nitelikte olmadığı ifade edilmiştir.⁵⁶ Yine Avrupa Güvenlik ve İş birliği Teşkilatı'nın birçok metninde "politik olarak bağlayıcıdır", "kayda elverişli değildir" şeklinde ifadeler yer almaktadır. Bu kayıtlar tarafların bir andlaşma akdetmek ve uluslararası yükümlülükler doğurmak istemediklerini göstermektedir.

Belgenin BM Sekretaryasına kaydettirilmesine yahut tescil edilemezliğine ilişkin kaydın yer alması, belgenin hukuki niteliğine dair ipuçları verir. Ancak bir belgenin BM Sekretaryasına kaydettirilmesi kesin olarak o metnin andlaşma olduğu anlamına gelmediği gibi, kaydettirilmemesi de andlaşma olmadığı anlamına gelmez.⁵⁷ Bu sebeple BM Sekretaryasına kayıt hukuki nitelik için kesin bir delil niteliğinde değildir.

C. Mutabakat Muhtıralarının Doğurdukları Etki

Mutabakat muhtıralarının belli başlı bazı sakıncaları da beraberinde getirdiğini söylemek mümkündür. Nitekim bunlara, andlaşmalara nispetle daha az itimat edilebilmektedir. Özellikle bu enstrümanların oluşumu esnasında taraflar daha az özen göstermekte ve bu durum, daha sonraki aşamalarda taraflar arasında birtakım anlaşmazlıklar do-

⁵⁵ Aust, *The Theory and Practice*, s. 791.

⁵⁶ Conference on Security and Co-Operation In Europe Final Act, Helsinki, 1975. "Finlandiya Cumhuriyeti Hükümeti'nden, Birleşmiş Milletler Şartı'nın 102.Maddesi uyarınca tescile uygun olmayan bu Nihai Senedin metnini, Birleşmiş Milletler'in resmî bir belgesi olarak örgütün tüm üyeleri arasında dolaşıma sokulması maksadıyla, Birleşmiş Milletler Genel Sekreterine iletmesi talep edilir."

⁵⁷ Fitzmaurice, a.g.e., s. 168.

ğurabilmektedir.⁵⁸ Söz gelimi, taraflar arasında akdedilmiş olan mutabakat muhtırası sonrasında, taraflardan birinin iç hukukta andlaşmaların yürürlüğe konulmasını sağlayan mekanizmaları işletmesi durumunda bir ihtilaf ortaya çıkabilmekte; tarafların ilgili belge ile bağlanmak isteyip istemedikleri anlaşılammaktadır. Bir belgeyi iç hukukta yürürlüğe sokmak, o belgeyle bağlanmak niyetinde olunduğuna dair önemli bir ipucudur.

Mutabakat muhtıralarının oluşturmuş olduğu siyasi taahhütlere uyulmaması durumunda her ne kadar hukuki yükümlülükler bulunmasa da tarafların iyi niyet ilkesini ihlali sebebiyle siyasi anlaşmazlıklar ortaya çıkabilmekte ve özellikle güçlü devletlerin yaptırım uygulamasıyla taraflar için istenmeyen sonuçlar doğabilmektedir.⁵⁹ Bu sebeple mutabakat muhtırası akdedilirken belge üzerinde gereken özen gösterilmelidir.

III. ANDLAŞMALARIN YORUMLANMASI

Taraflar anlaşmaya vardıktan sonra, çeşitli konularda uyuşmazlığa düşebilirler. Bu uyuşmazlık, bir kelimenin, kavramın yahut yargının ne yönde kullanıldığı hakkında olabileceği gibi, bir veya birkaç hükmün yahut anlaşmanın tamamının taraflar için bağlayıcı olup olmadığı noktasındaki niyetleri hususunda da olabilir.

Bu hususta bir uyuşmazlığın bulunması durumunda; - bağlayıcılığın bir belgeyi uluslararası andlaşma kılan temel unsurlardan olması dolayısıyla- belgenin hukuki niteliğini saptamak için andlaşmaların yorumlanması kurallarına başvurmak gerekir. Bu sebeple bu başlık altında andlaşmaların yorumlanması incelenecektir.

A. Niteliğın Belirlenmesinde Andlaşmaların Yorumlanmasının Önemi

Belgelerin yorumlanması, taraflarının niyetlerini tespit etmek noktasında önem arz eder. Niyetin tespitinin önemi ise metnin hukuki nite-

⁵⁸ Aust, *Modern Treaty Law*, s. 45.

⁵⁹ Taraflarca akdedilmiş olan bir mutabakat muhtırasına uyulmaması durumunda taraflardan birinin atmış olduğu politik adımlara ilişkin bkz: Selig S. Harrison, "Time to leave Korea", *Foreign Affairs* 80 (2001), s. 62, 67. Aktaran: Demirel, a.g.e., s. 206.

liğinin belirlenmesindedir. Tarafların niyetleri, ilgili metnin içeriğinden ve akdedilme koşullarından yola çıkılarak tespit edilir. Yapılacak incelemeler sonucunda tarafların hukuki yükümlülükler doğurma niyetleri olmadığı anlaşılıyorsa bir andlaşma akdedilmediği sonucuna ulaşılabilecek, bu da tarafların sorumlulukları bahsini etkileyecektir.⁶⁰

B. Yorum Mercii

Burada önem arz eden nokta, anlaşma taraflarının ilgili yorumla bağlanmalarında ortaya çıkar. Herhangi bir üçüncü devletin yahut kişinin yorumu anlaşmanın tarafları açısından bağlayıcı olmayacaktır. Yorumların bağlayıcı olduğu kabul edilen iki durum vardır, bunlar, tarafların ortak yorumu⁶¹ ve uluslararası yargıya gidilmesi durumunda bu mercii yorumudur.⁶²

Andlaşmanın tarafları haricinde uluslararası yargı organlarının da yorum yetkisini haiz olduklarının kabulü bu organların varlığının gereğidir. Yargısal yorumun önem arz eden noktası ise bu yorumun, aynı davanın sonucunda olduğu gibi, yalnızca ilgili dava ve taraflar için hüküm doğurup bağlayıcı olduğudur. Bu yorumla taraflar bağlanacağı için yorumun kapsamı dikkatle belirlenmeye çalışılır.

Bu kapsamda Uluslararası Adalet Divanı'nın belirttiği üzere, yorum faaliyetlerinde Divan'ın (yorum yapanın) görevi andlaşmayı gözden geçirerek ona yeni bir anlam vermek değil, yalnızca yorumlamaktır.⁶³ Divan, yorumlamanın her şeyden önce andlaşma metnine dayan-

⁶⁰ Bazı yorumlar andlaşmanın farklı şekillerde uygulanmasına hatta hiç uygulanmamasına sebep olabileceğinden andlaşmanın yorumlanması oldukça önem arz eden bir bahistir. Bkz: Sur, a.g.e., s. 72.

⁶¹ Tarafların tamamının yorum konusunda fikir birliğinde olması durumunda bir gerçek yorum, diğer bir ifadeyle resmi yorum ortaya çıkar, nitekim andlaşmayı değiştirmeye yahut sona erdirmeye muktedir olan taraflar yorum yapmak hususunda da yetki sahibidir. Ancak çok taraflı bir andlaşmada taraflardan bir kısmı yorum hususunda anlaşıp kalanı anlaşmamışsa, ortak yorum hususunda anlaşan taraflar için bu yorum bağlayıcı olup kalanlar için bağlayıcı değildir.

⁶² Pazarcı, a.g.e., s. 195-196.

⁶³ Interpretation of Peace Treaties With Bulgaria, Hungary and Romania, (Second Phase), Advisory Opinion of July 18th, 1950, s.12.

Divan'ın aynı kararında belirttiği üzere; *ut res magis valeat quam pereat* olarak Latince ifade edilen etkililik ilkesi, andlaşmaların ruhuna ve kelimelerin anlamlarına aykırı hüküm getirilmesine gerekçe olamaz. Öyleyse denebilir ki, andlaşmadan ayrılarak

ması gerektiğini özellikle vurgulamış, tamamlayıcı olarak da hazırlık çalışmalarının gözden geçirilmesi gibi yorum araçlarına başvurulacağını belirtmiştir.⁶⁴

C. Üç Yorum Yaklaşımı

Tarafların bağlayıcılık noktasındaki niyetlerini belirlemeye çalışırken, hangi yorum yaklaşımının esas alınacağı sorunu ortaya çıkar. Nitekim farklı yorum yaklaşımlarında farklı sonuçların ortaya çıkması, belgenin hukuki niteliğinin tespit edilememesi sonucunu doğurur. Bu sebeple temel yorum yaklaşımları açıklanacaktır.

Uluslararası hukuk, doktrinde temel itibariyle üç yorum yaklaşımına sahiptir. Bunlar *objektif görüş* (belge merkezli yaklaşım), *sübjektif görüş* (tarafların niyetini merkeze alan yaklaşım) ve *konu ve amaç görüşü*dür.⁶⁵ Objektif görüş, ilgili andlaşma ve hükümlerine odaklanmakta ve kullanılan terimlerin analizini yapmaktadır. Sübjektif görüşte tarafların niyetleri ortaya konulmaya çalışılır. Konu ve amaç görüşünde ise andlaşmanın bütünü göz önünde tutularak konu ve amacını esas alan genel bir çerçeveden yorumlama faaliyetinde bulunur. Üç yorum arasında herhangi bir hiyerarşi yoktur, fakat hukuki bir ilerleme mevcuttur.⁶⁶

Konu ve amaç görüşü, bu yorumlama yönteminde yorumun yeni bir hüküm koymaya benzer özellikler taşıması ve ilgili mahkemeyi hukuk koyuculuğa yönlendirdiği gerekçeleriyle eleştirilmiştir.⁶⁷ Bu eleştiri-

---

daha üstün çıkarları sağlamak adına dahi -örneğin mutlaka uyumsuzluğu çözmeye çalışmak, belirli olumsuzluklara engel olmak gibi- andlaşma, metni ve ruhu dışında yorumlanamaz. "ut res magis valeat quam pereat": *Bir şey hükümsüz kalacağına hüküm doğursun.* İlkeyi ifade etmek adına benzer bir özdeyiş: sic interpretandum est ut verba accipiantur cum effectu: *yorum öyle yapılmalı ki, sözler etkiye sahip olsun.* Benzer bir ilkeyi Mecelle'de de görmek mümkündür. Mecelle madde 60: *kelamın i'mali ihmalden evladır.* Konu hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz: GÖZLER Kemal, Hukuka Giriş, 16. Baskı, Ekin, Bursa, Temmuz 2019, s. 331-332.

⁶⁴ Case Concerning The Territorial Dispute (Libyan Arab Jamahiriya v. Chad), Judgment of 3 February 1994, para. 41.

⁶⁵ SINCLAIR Sir Ian, The Vienna Convention on the Law of Treaties, 2. Baskı, Manchester University Press, Manchester, 1984, s. 114-115. HILLIER Timothy, Public International Law, Cavendish Publishing, London, 1994, s.78. Fitzmaurice, a.g.e., s. 179.

⁶⁶ Fitzmaurice, a.g.e., s. 179.

⁶⁷ Shaw, a.g.e. s. 707.

ye göre hâkim veya mahkeme, andlaşmanın konu ve amacını kendisi belirleyeceği için kanun yapıcı rolünü üstlenmektedir.⁶⁸

Yorumlamaya dair bu üç görüş için dikkat edilecek olan, bu görüşlerin birbirlerini dışlayıcı özellikler göstermedikleri, aksine birbirlerini tamamlayıcı nitelikte olduklarıdır. Bir yargı mercii yorumlamada bulunurken muhtemelen bu üç görüşü de değerlendirecek ve kullanacaktır.⁶⁹ Nitekim Viyana Sözleşmesi'nin yorumlamaya ilişkin 31-33. maddeleri, öğretilerdeki bu üç görüşü de yansıtmaktadır.⁷⁰ Bir sonraki bölümde Viyana Sözleşmesi'ndeki ilgili maddeler incelenerek hem öğretilerdeki görüşler hem de uygulama ele alınmış olacaktır; zira bu maddelerin kodifiye edilmesiyle beraber teamül ve andlaşma iç içe geçmiştir.⁷¹

D. Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nde Yorum⁷²

Yoruma ilişkin bu genel bilgileri takiben, andlaşmalar hukukunun temelini teşkil eden ve büyük bir kısmı artık teamül haline gelmiş Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin yoruma ilişkin maddesine göz atmak gerekir. Nitekim Türkiye, Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin tarafı olmamasına rağmen artık örf ve âdet hâline gelmiş olan bu maddeleri diğer devletler gibi uygulamaktadır. Her ne kadar bu

⁶⁸ Kanaatimizce bu görüş isabetli değildir. Nitekim her yorumlama faaliyetinde olduğu gibi bu görüş uygulandığında da mahkeme, olmayanı ihdas ediyor, yeni bir şey ortaya koyuyor gibi gözükse de aslında olan andlaşmanın içerisinde bulunanı yüzeyle çıkartmak, açık etmektir.

⁶⁹ Hillier, a.g.e. s. 78.

⁷⁰ Shaw, a.g.e, s. 707.

⁷¹ Uluslararası Adalet Divanı'nın, Viyana Sözleşmesi hükümlerinin teamül ile uyumlu olduğunu belirttiği dava için bkz: Case Concerning The Territorial Dispute (Libyan Arab Jamahiriya v. Chad), Judgment of 3 February 1994, para. 41.: "*Divan, 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 31. maddesinde aksettirilen uluslararası teamül hukukuna göre, bir andlaşmanın bütünü içinde ve konu ve amacının ışığında verilecek olan olağan manaya uygun şekilde iyi niyetle yorumlanması gerektiğini hatırlatır.*"

⁷² Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi hükümlerinden yola çıkılarak belirlenmiş olan yorumlama yöntemlerinin bizzat andlaşmalar üzerinde etki doğuracağı ve herhangi bir anlaşma metninin hukuki niteliğinin tespitinde kullanmanın uygun olmayacağı düşünülebilir. Fakat bu hükümler hem kendisinden önceki uygulamanın yazıya dökülmüş hâli olmakla hem de kendisinden sonrası için bir teamül teşkil etmekle kapsamını genişletmişlerdir. Bu sebeple yorumlamaya ilişkin hükümlerin yalnızca andlaşma maddelerini yorumlamak için kullanılabileceğini söylemek uluslararası hukukun ruhuna uygun düşmez.

maddeler andlaşmanın yorumlanmasıyla sınırlı şekilde gözükse de, anlaşmaların yorumlanmasına ilişkin hükümleri, her türlü metnin hukuki niteliğini tespit etmek hususunda temel almak mümkündür.⁷³ Bu sebeple buradaki yorum kuralları tüm anlaşmalar için esas teşkil eder.

1. Genel Yorum Kuralı

Viyana Sözleşmesi *genel yorum kuralı* kenar başlıklı 31. madde anlaşmaların yorumlanmasında temel yolu gösterir.⁷⁴ Nitekim Uluslararası Adalet Divanı, Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin vücuda gelmesinden çok daha önce ve Sözleşmeye paralel bir şekilde, andlaşmayı yorumlayacak ve anlaşmanın hükümlerini uygulayacak yargı merciinin ilk görevinin, hükümlerin buldukları bağlamda doğal ve olağan anlamlarını gözetmek üzere çaba harcaması olduğunu belirtmiştir.⁷⁵

Maddeden çıkan temel ilkelere bakıldığında, iyi niyet ilkesi, hukukun genel kurallarından olup andlaşmanın yorumlanması noktasında somutlaştırılmıştır. Bu ilke, andlaşmalar hukukunun en temel normu olan *pacta sunt servanda*nın temelini oluşturmaktadır.⁷⁶ Andlaşma terimlerinin olağan anlamlarının esas alınması ise, aslında yorumlamanın

⁷³ Aust, *The Theory and Practice*, s. 793.

⁷⁴ *Madde 31- Genel yorum kuralı*

1. Bir andlaşma, hükümlerine andlaşmanın bütünü içinde ve konu ve amacının ışığında ve-rilecek alelade (olağan) manaya uygun şekilde iyi niyetle yorumlanır.

2. Bir andlaşmanın yorumu bakımından, andlaşmanın bütünü, girişini ve eklerini içine alan metne ilaveten, aşağıdakileri kapsar:

(a) andlaşmanın akdedilmesi ile bağlantılı olarak bütün taraflar arasında yapılmış olan andlaşmayla ilgili herhangi bir andlaşma;

(b) andlaşmanın akdedilmesi ile bağlantılı olarak bir veya daha fazla tarafça yapılan ve diğer taraflarca andlaşmayla ilgili bir belge olarak kabul edilen herhangi bir belge.

3. Andlaşmanın bütünü ile birlikte aşağıdakiler dikkate alınır:

(a) Taraflar arasında andlaşmanın yorumu veya hükümlerinin uygulanması ile ilgili olarak yapılan daha sonraki herhangi bir andlaşma,

(b) Tarafların andlaşmanın yorumu konusundaki mutaabakatını tespit eden andlaşmanın uygulanması ile ilgili daha sonraki herhangi bir uygulamayı,

(c) Taraflar arasındaki ilişkilerde uluslararası hukukun tatbiki kabil herhangi bir kuralı.

4. Tarafların bir terime özel bir mana vermek istedikleri tespit edilirse, o terime o mana verilir.

⁷⁵ Competence of the General Assembly for the Admission of a State to the United Nations, Advisory Opinion of March 3rd 1950, s.8.

⁷⁶ Hillier, a.g.e. s. 78.

nerede başlayacağını göstermektedir. Olağan anlamın ortaya konulması için sıkı bir dil bilgisi analizinin yapılmasına ihtiyaç bulunmayıp, metnin olağan akışından çıkarılan makul sonuçlar dikkate alınacaktır.⁷⁷ Buna göre şayet bir kelimenin birinci ve gündelik olarak bilinen anlamı, metnin gidişatına göre uygun olarak okunabiliyorsa, bu kelimenin, olağan anlamının dışında yorumlanması mümkün değildir. Metnin bağlamından, ilgili kavramın olağan olandan farklı bir anlam kazandığı tespit edilebiliyor ise bu durumda bu özel anlam esas alınacaktır.

Andlaşma yorumlanırken esas alınması gereken bir diğer husus ise, bağıntılardır. Buna göre yorumlama faaliyetinde bulunurken andlaşmanın genel çerçevesinin, andlaşmanın tüm hükümlerinin ve bu andlaşmayla bağıntılı diğer belgelerin de göz önünde tutulması gerekir. Aksi hâlde, birbirinden kopuk şekilde metnin yorumlanması sonucunda andlaşma her bir maddesi için farklı özellikler gösterebilir ve andlaşmayla ulaşılmak istenen sonuç elde edilemez.

2. Tamamlayıcı Yorum Araçları

Genel yorum kuralları uygulandıktan sonra ortaya çıkan yorumun desteklenmesi gerektiği durumda yahut anlamın belirsiz, açık bir şekilde saçma veya makul olmayan bir sonuç vermesi hâlinde *tamamlayıcı yorum araçları* kenar başlıklı 32. maddeye bakılır.⁷⁸

İlgili andlaşmada belirli hükümlerin yeterince açık olmaması ve taraflarca anlaşılabilmesi durumunda tamamlayıcı yorum yöntemlerine gidilerek, metnin hazırlık aşamasında geçirdiği süreçler değerlendirilir.⁷⁹

⁷⁷ A.e.

⁷⁸ Madde 32- *Tamamlayıcı yorum araçları* 31. maddenin uygulanmasından hasil olan manayı teyit etmek veya 31. Maddeye göre yapılan yorum, (a) manayı muğlak veya anlaşılabilir bırakıyorsa (b) çok açık bir şekilde saçma olan veya makul olmayan bir sonuca götürüyorsa, manayı tespit etmek için andlaşmanın hazırlık çalışmalarına ve yapılmış şartları dahil, tamamlayıcı yorum araçlarına başvurulabilir.

⁷⁹ Uluslararası Hukuk Komisyonu, hazırlık çalışmalarının metne olağan anlamını vermek için göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtmiş ve Uluslararası Sürekli Adalet Divanı'nın verdiği bir karara atıf yapmıştır. Öyleyse hazırlık çalışmalarının olağan anlamı vermede etkili olduğuna dair ilke uzun süredir uluslararası hukukta mevcuttur. Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun açıklaması ve atıf yaptığı karar için bkz: Yearbook of the International Law Commission 1966, Volume II, s. 223.

Buna göre metnin taslağı incelenebileceği gibi taraflar arasında andlaşmanın taslağı dahi oluşmadan yapılan yazışmalar da incelenebilir. Fakat bu yorum yöntemine gidebilmek için ilgili belgede açıklık bulunmaması yahut anlamsız olarak addedilebilecek bir sonucun çıkartılması gerekir.

Andlaşmanın yapıldığı koşullar da tamamlayıcı yorum yöntemleri içerisinde incelenir. Burada bakılacak olan tarafların kendi gözlerinden, kendi niyetlerinden çıkardıkları sübjektif koşullar değil fakat andlaşmanın gerçekleştiği zamanki objektif koşullardır.⁸⁰

IV. ÖRNEK OLARAK TÜRKİYE'NİN AKDETTİĞİ BELGELER

Son dönemlerde akdedilen uluslararası belgelerde; mutabakat muhtırası, mutabakat zaptı gibi isimlendirmeler çoğalmış ve gerek isimlendirme gerek anlaşmaların içeriği sebebiyle bunların birer uluslararası andlaşma niteliğinde olup olmadığı soruları gündeme gelmiştir. Zira uluslararası andlaşma ismiyle vücuda gelen kimi belgelere taraflar zamanın geçmesiyle uymamaya başlamakta yahut henüz akdederken bu belgelerin yalnızca tarafların uzlaşmalarının ifadesi olduğunu belirtmektedirler. Bağlayıcılığı olmayan ve uluslararası andlaşma olarak nitelendirilemeyecek kimi belgeler medyada ve medyadaki kullanımları sonucu literatüre andlaşma olarak geçmektedir. Ancak bu belgelerin hukuki niteliklerini doğru tespit etmek doğuracakları sonuçlar için elzemdir. Bu sebeple son zamanlarda akdedilen ve taraflarından birinin Türkiye olduğu bazı belgeler ele alınacaktır; böylece uygulamadaki durum inceleyerek bir belgede hangi hususlara bakılmak suretiyle onun uluslararası andlaşma niteliğini hakkında yorumlar yapılabileceği ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Hazırlık aşamasındaki kayıtların, belge açık ve anlaşılır ise metne aykırı şekilde ele alınmayacağına dair bkz: The Case of the S.S. "Lotus", Series A., No. 10, September 7th 1927, s. 17.

⁸⁰ Pazarıcı, a.g.e., s. 201.

A. Suriye Üzerindeki Güvenli Bölge İçin Akdedilen Belgeler⁸¹

Güvenli bölge, kendi ülkelerindeki tehlikelerden kaçınan kişilerin, güvenliklerini sağlamak amacıyla buldukları, yabancı askerî kuvvetlerin kontrolü altındaki sınırları belirlenmiş bir alanı ifade etmektedir.⁸² Güvenli bölgenin oluşturulması sayesinde hem bu kişilerin güvenlikleri sağlanmış olacak hem de kendi ülke sınırları içerisinde kalmaları sayesinde mülteci akımının önüne geçilmiş olunacaktır.

Türkiye, Ekim 2019'da Suriye'de devam etmekte olan güvenli bölge kurulma çalışmalarıyla alakalı olarak Rusya ile mutabakat muhtırası, ABD ile ise ortak bildiri akdetmiştir. Yakın zaman aralıkları ile yapılan⁸³ bu anlaşmaların taraflar için yükümlülük doğuracak ve onları hukuki anlamda bu belge ile bağlı kılacak nitelikte bir andlaşma olup olmadığı, yukarıdaki başlıklarda anlatılan hususlar çerçevesinde ele alınacaktır.

Andlaşmanın unsurlarına bakıldığında her iki devletin şüphe götürmez şekilde uluslararası hukuk kişisi olduğu açıktır. İrade beyanları da tam gözükmemektedir; nitekim taraflar bir belge üzerinde anlaşmışlardır. Uluslararası hukukun düzenlemiş olduğu alanlarda hak ve yükümlülük doğurmasına, bunları değiştirmesine veya sona erdirmesine yönelik yapılması şeklinde tezahür eden uluslararası hukuka tabi olma da kendisini göstermekte; ilgili maddelerden ve andlaşmanın yapılışıyla sonuçlanan şartlardan bu durum anlaşılmaktadır. Öyleyse burada bakılması gereken ve ilgili belgelerin andlaşma olup olmadıkları noktasında önem arz eden husus, bahsedilen yükümlülük doğurma niyetinin siyasi

⁸¹ Bu belgeler, resmî bir kanal aracılığıyla duyurulmamakla beraber, şu çevrimiçi sitelerde belgelerin Türkçesi incelenebilir.

Suriye'nin Kuzeydoğusuna İlişkin Türkiye- ABD Ortak Açıklaması: https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari/365/111163/suriye-nin-kuzeydogusuna-iliskin-turkiye-abd-ortak-aciklamasi_ erişim tarihi 15.08.20

Türkiye- Rusya Federasyonu Arasında Mutabakat Muhtırası: <https://www.bik.gov.tr/iste-turkiye-ve-rusya-arasinaki-mutabakat-muhtirasi/> veya <https://twitter.com/tcbestepe/status/1186716295208882177> erişim tarihleri 15.08.20

⁸² ÇETİNKAYA Lokman B., *Safe Zone: A Response to Large-Scale Refugee Outflows and Human Suffering*, Springer, 2017. Güvenli bölge ile ilgili tafsilatlı bilgiler için bu kaynağa müracaat edilebilir.

⁸³ Türkiye – ABD Ortak Açıklaması 17 Ekim 2019'da yapılmış iken Türkiye Rusya Federasyonu Mutabakat Muhtırası da 22 Ekim 2019'da gerçekleştirilmiştir.

bir yükümlülük mü yoksa hukuki bir yükümlülük mü olduğunun tespiti-
tidir. Bu sebeple her iki belgenin de içeriklerini incelemek elzemdir.⁸⁴

Rusya ile akdedilen mutabakat muhtırası nazara alındığında met-
nin MoU terminolojisini yoğun bir şekilde yansıttığı görülmektedir. Bu
çerçevede 1. maddedeki "...bağlılıklarını teyit ederler." ve 2. maddedeki
"...kararlılıklarını vurgularlar." gibi ifadeler⁸⁵ genel olarak tarafların
hukuki yükümlülükler doğurmak istemedikleri metinlerde yer veril-
mektedir. Yine aynı şekilde, belgenin ortak dil olarak yazılan İngilizce-
sinde bulunduğu ifadesiyle, taraflara gelecekte yapmak ile yükümlü
oldukları şeyleri yapacaklarını ifade eden kelime olarak, andlaşmalarda
yer bulan "shall" kelimesi yerine, daha ziyade mutabakat muhtıraların-
da bulunan ve bu minvalde taraflar için hukuki yükümlülükler değil
fakat -siyasi yahut değil- yalnızca birtakım yükümlülükler yükleyen
"will" kelimesine yer verilmiştir. Bu kullanım farklılığı, belgenin Türk-
çesinde, gelecek zaman ifadesindeki değişikliğin oluşmaması sebebiyle
anlaşılmamaktadır.

Taraflar bu belgenin bir muhtıra/memorandum olduğunu metin-
de, 9. maddede ifade etmişlerdir. Belgenin geneline bakıldığında taraflar
ortak niyetlerini açıklamakta ve bölge üzerinde iş birliğinde bulunacak-
larını bildirmektedirler. Belge incelendiğinde andlaşma terminolojisinin
kullanılmak istenmediği ve bu yolla taraflar için belgeden doğacak hu-
kuki yükümlülüklerin önüne geçilmek istendiği anlaşılmaktadır. Nite-
kim bu belgenin taraflarca akdedilmesinden sonra her iki devlet de bu
anlaşmayı, ulusal hukuklarındaki andlaşmaların onaylanmasına ilişkin
prosedürden geçirmemiştir.

ABD ile akdedilen ortak bildiriye bakıldığında ise birtakım farklı-
lıklar göze çarpmaktadır. Her ne kadar, daha önce açıklandığı üzere,

⁸⁴ Bu kapsamda ortak belge olan İngilizce değil de yalnızca tarafların ulusal dillerinin
esas alınması, çeviri yapılırken kelimelerdeki anlam kayıpları sebebiyle hukuki ni-
teliği tespit konusunda birtakım zorlukların yaşanmasına neden olabilecektir. Ta-
rafların, ilgili konuya göre tercih edecekleri ortak dilin, andlaşma içeriğini daha iyi
yansıtabileceği kanaati ile değişiklik gösterebileceği ve İngilizce haricinde bir dilin
de kullanılabileceği göz ardı edilmemelidir. . Andlaşma ve MoU terminolojisindeki
kelimelerin farklılığına ilişkin bir tablo için bkz: Aust, *Modern Treaty Law*, s. 31.

⁸⁵ Bu ifadeler İngilizce belgedeki ifadeleriyle "commitment" ve "determination" ola-
rak yer almaktadır.

siyasi yükümlülükler yüklenmeyi ifade eden “commitment” ifadesi belgenin birçok yerinde bulunmakta ise de, belgenin metninde andlaşma terminolojisinde kullanılan ifadeler de yer almaktadır. Nitekim belgenin geneline MoU terminolojisi hâkim olsa da güvenli bölgenin gerekliliği ve YPG’nin elindeki ağır silahların toplanmasına ilişkin 9. madde ile ABD’nin Türkiye’ye uygulamış olduğu yaptırımları kaldıracağına ilişkin 12. maddede kullanılan terimler andlaşmalarda kullanılan terimlerdir.⁸⁶

Belgedeki hükümlerde bulunan terimlerin birbirleriyle uyumlu kullanılmaması, tarafların bu hükümler için hukuki yükümlülükler doğurup doğurmak istemedikleri sorusunu gündeme getirmektedir. Nitekim yukarıda belirtilen ifadeler ve tarafların bu anlaşmayı andlaşmaların onaylanması prosedüründen geçirmemesi, tarafların bu belgeyi andlaşma olarak akdetmek niyetinde olmadıklarını ifade etse de, yaptırımların kaldırılmasına ilişkin maddeye bakıldığında, bu maddenin metnin esasını teşkil eden konudan ayrı olarak değerlendirilmesi daha yerinde görünmektedir.

Daha önce ifade edildiği üzere, bir belge üzerinde hukuki yükümlülükler doğuran hükümler bulunabileceği gibi doğurmayan ifadelerin yer alması da mümkündür. Bu durumda belgenin geneline yayılan niyetin tespiti gerekmektedir. ABD ile yapılan ortak açıklamada, tarafların hukuki yükümlülükler oluşturmak istemedikleri, genel terminolojiden ve tarafların daha sonra takındıkları tavırdan anlaşılmaktadır. Ancak yaptırımların kaldırılmasına ilişkin cümlede kullanılan ifade, andlaşmalarda kullanılan ifade olduğundan ve belgenin geri kalanından ayrı bir terimin kullanılmasının⁸⁷ böyle bir kullanımın özellikle tercih edildiği şeklinde yorumlanması mümkün olduğundan, bu cümle özelinde tarafların hukuki yükümlülükler doğurmak istedikleri söylenebilir. Bu se-

⁸⁶ 9. maddede tarafların uzlaşısının ifadesi olarak MoU’larda kullanılan “accept, decide veya approve” gibi ifadeler değil, andlaşmalarda kullanılan “agree” ifadesi kullanılmıştır. 12. maddede “agree” kullanılmış ve maddenin sonunda yaptırımların kaldırılacağına ilişkin ifade siyasi yükümlülüğü ifade eden “will” kelimesiyle değil, andlaşmalarda bulunan ve daha çok hukuki yükümlülüğü ifade eden “shall” kelimesi ile kullanılmıştır.

⁸⁷ Belgenin birçok yerinde “will” ifadesine yer verilmişken, hukuki yükümlülük doğurduğu ifade edilen ve andlaşmalarda kullanılan “shall” ifadesi yalnızca 12. maddede kullanılmıştır.

beple ABD ile akdedilen belgeye genel anlamda bir andlaşma demek mümkün olmasa da, hukuki yükümlülükler doğuran maddelerin varlığı göz ardı edilmemelidir.

B. Türkiye'nin Libya ile Akdettiği Belgeler

Türkiye Kasım 2019'da Libya ile Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası ile Güvenlik ve Askerî İş birliği Mutabakat Muhtıraları imzalamıştır. Suriye üzerinde güvenli bölge oluşturulmasına ilişkin Rusya ve ABD ile yapılan anlaşmalarda yalnızca tarafların hukuki yükümlülük doğurmak niyetleri olup olmadığı hususu tartışmalı idi. Libya özelinde ise öncelikle tarafların devleti temsil yetkileri incelenecek, daha sonra akdedilen belge üzerinde değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Libya'daki iç karışıklıklar neticesinde iki hükümetin ülke üzerinde kontrolde bulunduğu bilinmektedir. Bunlardan biri Türkiye'nin ilgili belgeleri akdettiği Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti iken diğeri Temsilciler Meclisidir. Temsilciler Meclisi, Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti'nin andlaşma akdetme yetkisi olmadığını ifade etmekte ve bu sebeple Libya'nın bu belgeler ile bağlı olmadığını iddia etmektedir. Halbuki Ulusal Mutabakat Hükümeti, Birleşmiş Milletler tarafından tanınan ve desteklenen bir hükümettir.⁸⁸ Bu anlamda uluslararası hukukta geniş bir yelpazede meşru hükümet olarak tanınmaktadır.⁸⁹ Meşru hükümetin akdettiği belgeler ile ise devlet bağlıdır. Bu sebeple, Türkiye'nin ilgili belgeleri imzaladığı Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti'nin Libya Devleti'ni temsil etmek hususunda yetkisi mevcuttur.

Taraflar ilgili belgelere, mutabakat muhtırası ismini vermişlerdir. Türkiye, deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasına ilişkin muhtırayı, muhtıranın 3. maddesi uyarınca⁹⁰ Birleşmiş Milletler Sekretaryasına,

⁸⁸ United Nations Security Resolution 2259.

⁸⁹ İlgili hükümetlerin tanınmasına ilişkin teoriler ve Ulusal Mutabakat Hükümeti'nin meşru hükümet olarak uluslararası hukukta yerini almasına dair daha geniş bilgi için bkz: YÜKSEL Cüneyt, BARAN Deniz, "Uluslararası Hukukta Doğu Akdeniz Krizi ve Türkiye ile Libya Arasındaki Deniz Yetki Alanlarını Sınırlandırma Mutabakatının Değerlendirilmesi", Public and Private International Law Bulletin, (2020) 40(1), ss. 519-556.

⁹⁰ "Yürürlüğe girişini takiben işbu Mutabakat Muhtırası, Birleşmiş Milletler Şartı madde 102 uyarınca Birleşmiş Milletler Sekretaryasına kayıt için bildirilecektir."

kaydedilmesi için göndermiştir.⁹¹ Türkiye, bu mutabakat muhtıralarını, andlaşmaların onaylanmasına ilişkin prosedürden geçirmiş ve bu belgeler 6 Aralık 2019 ve 25 Aralık 2019 tarihlerinde yürürlüğe girerek Resmi Gazete’de yayınlanmışlardır.⁹² Resmi Gazete’deki ifadelerinde de belgelerin isimleri “mutabakat muhtırası” olarak geçmektedir. BM Sekreteryası 30 Eylül 2020 tarihinde andlaşmayı tescil etmiştir.⁹³

Her ne kadar uluslararası hukukta mutabakat muhtırası ifadesi ağırlıklı olarak ve süreklilik arz edecek bir tutarlılıkta tarafların politik niyet beyanlarını, ortak açıklamalarını, bildirimlerini, siyasi taahhütlerini belirttikleri belgeler olsa da, daha önce de ifade edildiği üzere bir belge ne şekilde isimlendirilirse isimlendirilsin, andlaşmaların unsurlarına sahip ise bir andlaşmadır. Bu sebeple isimlendirme hukuki niteliği tespit için bir yol gösterici ise de, önem arz eden ve öncelikli olan tarafların niyetini tespit etmektir. Türkiye’nin BM Sekreteryasına kayıt için göndermesi ve her iki muhtırayı da andlaşmaların onaylanmasına ilişkin iç hukuktaki prosedüründen geçirmesi, bu belgeleri taraflar için hukuki bağlayıcılık oluşturmak amacıyla bir uluslararası andlaşma olarak akdetmek niyetinde olduğunu göstermektedir.

Deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasına ilişkin mutabakat muhtırasının metnine bakıldığında, andlaşmalar akdedilirken kullanılan, diğer ifadelerin kullanımlarından farklılıklarının yukarıda izah edildiği, “agree”, “shall” ve “done” ifadelerine yer verilmiştir. Bu ifadelerin, zaten az sayıda hükümlerden oluşan muhtıranın kilit yerlerinde kullanılması ve hukuki yükümlülükler doğurmaması için kullanılan ifadelere bu muhtırada yer verilmemiş olması, tarafların hukuki yükümlülükler

⁹¹ <https://undocs.org/A/74/727> erişim tarihi 08.09.20

⁹² Deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasına ilişkin muhtıranın “Yürürlüğe Giriş” kenar başlıklı 6. maddesinde ilgili muhtıranın, yürürlüğe girmesi için gerekli iç yasal usullerini tamamlandığını tarafların birbirlerine diplomatik yollarla bildirdiği son yazılı bildirim alındığı tarihte yürürlüğe gireceği belirtilmiştir. Ayrıca Libya’nın askeri ve güvenliğe ilişkin muhtırayı iç hukukunda yürürlüğe soktuğuna ilişkin bkz: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50866407> erişim tarihi 09.09.20.

⁹³ 56119 tescil numaralı belgeye ulaşmak için bkz: https://treaties.un.org/Pages/showDetails.aspx?objid=080000028056605a&clang=_en erişim tarihi: 02.03.2021.

altına girmek niyetiyle bu belgeyi akdettiklerini ortaya koymaktadır.⁹⁴ Taraflar, muhtıranın yorumlanması ve uygulanmasından doğan herhangi bir uyuşmazlığın varlığı durumunda, BM Şartı md.33 uyarınca karşılıklı anlayış ve iş birliği ile diplomatik yolları kullanarak uyuşmazlığı çözmek hususunda karara varmışlardır. Uyuşmazlık çözüm yolu olarak diplomatik çözüm yolları dışında bir hükmün bulunmayışı, daha çok mutabakat muhtıralarında kendisini göstermektedir.

Güvenlik ve askerî iş birliğine ilişkin mutabakat muhtırasına bakıldığında, kullanılan terimlerin bir önceki paragrafta zikredilenler ile paralellik gösterdiği yani ağırlıklı olarak andlaşmalara ilişkin terimlerin kullanıldığı göze çarpmaktadır. BM Sekreteryasına kayıt öngörülmemiştir; nitekim daha sonra taraflardan herhangi biri de kayıt için bildirimde bulunmamıştır. Bu muhtırada dikkat çeken husus uyuşmazlıkların çözümüne ilişkindir. Deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasında bahsedilen diplomatik çözüm yolları bu muhtırada da öngörülmüş, ayrıca tarafların herhangi bir üçüncü tarafa, ulusal veya uluslararası mahkemeye başvurmayacağı kararlaştırılmıştır. Bu muhtırayı da Türkiye iç hukukunda andlaşmaların onaylanmasına ilişkin prosedürden geçirmiş ve yürürlüğe koymuştur.

Her iki muhtırada da incelenen unsurlarda yeknesaklık mevcut değildir. Şöyle ki; metin üzerinden yapılan incelemede, kullanılan terimler andlaşma terminolojisine yakınlık gösterse de, özellikle uyuşmazlıkların çözümüne dair öngörülen usul sebebiyle tarafların hukuki yükümlülüklerden kaçınmak istedikleri intibai uyanmaktadır. BM Sekreteryasına kayıt niyetin tespiti için bir ipucu olabilmektedir; muhtıralardan birinde kayıt öngörülmüşken diğerinde kaydedilmesine dair bir hüküm olmadığı gibi, kaydedilemezliğe ilişkin bir hüküm de yer almamaktadır. Bu sebeplerle belgelerin hukuki niteliğini tespit etmek güç gözükmekte, tarafların niyetleri tam anlaşılammaktadır. Her ne kadar ilgili bu iki muhtıra yukarıda açıklanan kimi nitelikleri itibariyle andlaşmanın unsurlarını karşılamıyor gibi gözükse de taraflar, ilgili belgeleri andlaşmaların onaylanmasına ilişkin prosedürden geçerek yürürlüğe sokmuş ve

⁹⁴ Ayrıca bu muhtırada anlaşılan her bir hüküm başlığı "article" olarak anılmıştır; bu ise andlaşma kullanımına uygundur, mutabakat muhtıralarında bunlara daha ziyade "paragraph" denilmektedir.

bu belgeleri andlaşma niyetiyle akdettiğini resmi bir şekilde ortaya koymuşlardır; bu sebeple bu muhtıralar hukuki olarak tarafları bağlayıcıdır.

SON SÖZ YERİNE

Uluslararası hukuk kişileri arasında yapılmış anlaşmalar hem hukuki hem siyasi yükümlülüğe ilişkin unsurları bünyelerinde barındırabilir. Uluslararası hukuk kişilerinin birbiriyle olan etkileşimleri günümüzde doruk noktaya ulaşmıştır ve bu ilişkilerin önemli bir kısmı hukuki bağlayıcılığı olmayan belgeler aracılığıyla gerçekleşmektedir. Bu durum ise uluslararası hukukta akdedilen belgelerin hukuki niteliğinin tespitinin önemini ortaya koymaktadır. Anlaşmalar ile andlaşma teşkil etmeyen mutabakat muhtıraları arasındaki farklılara hâkim olunmasının gerekliliği, çalışmada incelenen Türkiye'nin yakın zamanda akdettiği belgeler göz önüne alındığında, somut olarak ortaya çıkmaktadır; zira aynı isimlendirmeye sahip olmasına rağmen belgelerin hukuki nitelikleri farklı olabilir. İlgili metin üzerindeki her bir kriter hukuki nitelik tespitinde tarafın niyetini belirlemek için bir ipucu olabildiğinden, uluslararası hukuk kişileri akdettikleri belgelerin terminolojisine ve niyetlerini daha açık bir şekilde ortaya koyabilmek adına isimlendirmesine dikkat etmelidirler zira belgenin hukuki niteliği; ilgili belgenin ihlali ve sorumluluk şartlarının gerçekleşmesi hâlinde, taraflar için sorumluluğun doğup doğmayacağını belirleyecektir.

BM Sekreteryasında kaydedilebilirliğe, iç hukuktaki yürürlüğe ilişkin hükümler, belge metninde kullanılan terimler ve uyuşmazlıkların ne şekilde çözümleneceğine dair tarafların niyetleri, bizlere tarafların ne tür bir yükümlülük altına girmek istedikleri yönünde ipuçları vermektedir. Yalnızca bu unsurlardan her biri dikkatle inceledikten sonra hukuk kişilerinin niyetleri ve sonuç olarak aralarındaki belgelerin hukuki niteliği tespit edilebilir. Bu sebeple devletler arasında akdedilmiş her belgeye “andlaşmadır” demek yahut her belgenin taraflar üzerinde hukuki yükümlülükler doğurduğunu ifade etmek doğru olmaz. Uluslararası hukukta birtakım belgelerin, tarafların yalnızca bir uzlaşısı ve siyasi taahhütleri niteliğinde olduğu dikkate alınmalı ve belgelere bu gözle bakılmalıdır.

KAYNAKLAR

- ACER, Yücel., KAYA İbrahim, Uluslararası Hukuk, 10. Baskı, Seçkin, Ankara, 2019.
- AKSAR, Yusuf, Temel Belgeler ve Davalarla Uluslararası Hukuk, Seçkin, Ankara, Şubat 2017.
- AKSAR, Yusuf, Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk 1, 5. Baskı, Seçkin, Ankara, 2019.
- AUST, Anthony, Modern Treaty Law and Practice, 3. Baskı, Cambridge University Press, Cambridge, 2013.
- AUST, Anthony, "The Theory and Practice of Informal International Instruments", The International and Comparative Law Quarterly, Vol. 35, No. 4, ss. 787-812.
- BARAN, Deniz, Çok Uluslu Şirketlerin Uluslararası Hukuk Kişiliği, On İki Levha, İstanbul, 2020.
- CASSESE, Antonio, International Law, 2. Baskı, Oxford University Press, Oxford, 2005.
- ÇETİNKAYA Lokman B., Safe Zone: A Response to Large-Scale Refugee Outflows and Human Suffering, Springer, 2017.
- DEMİREL, Naim, Uluslararası Hukukun Kaynakları, İstanbul, Der Yayınları, 2019.
- FITZMAURICE, Malgosia, "The Practical Working of The Law of Treaties" (s.166-201), International Law, ed. Malcolm D. Evans, 4. Baskı, Oxford University Press, Oxford, 2014.
- GÖZLER, Kemal, Hukuka Giriş, 16. Baskı, Ekin, Bursa, Temmuz 2019.
- HAMİD, Abdul Ghafur, Public International Law A Practical Approach, 3. Baskı, Thomson Reuters Malaysia, Selangor, 2011.
- HILLIER, Timothy: Public International Law, Cavendish Publishing, London, 1994.
- JENNINGS, Robert., WATTS, Arthur, Oppenheim's International Law Volume 1 Peace, 9. Baskı, London; New York, Longman, 1992.
- KAYA, İbrahim, Uluslararası Hukukta Temel Belgeler, 3. Baskı, Seçkin, Ankara, Şubat 2016.

PAZARCI, Hüseyin, Uluslararası Hukuk Dersleri – 1.Kitap, 12. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2014.

SCHACHTER, Oscar, “The Twilight Existence of Nonbinding International Agreements”, The American Journal Of International Law, Vol. 71, No. 2, ss. 296-304.

SHAW, N. Malcolm, International Law, 8. Baskı, Cambridge University Press, Cambridge, 2017.

SINCLAIR, Sir Ian, The Vienna Convention on the Law of Treaties, 2. Baskı, Manchester University Press, Manchester, 1984.

SUR, Melda, Uluslararası Hukukun Esasları, 13. baskı, Beta, İstanbul, 2019.

YÜKSEL, Cüneyt., BARAN, Deniz, “Uluslararası Hukukta Doğu Akdeniz Krizi ve Türkiye ile Libya Arasındaki Deniz Yetki Alanlarını Sınırlandırma Mutabakatının Değerlendirilmesi”, Public and Private International Law Bulletin, (2020) 40(1), ss. 519-556.

KARARLAR

Cameroon v. Nigeria, Judgment of 10 October 2002.

Case Concerning Oil Platforms (Islamic Republic of Iran v. United States of America), Preliminary Objection, Judgment of 12 December 1996.

Case Concerning The Territorial Dispute (Libyan Arab Jamahiriya v. Chad), Judgment of 3 February 1994.

Competence of the General Assembly for the Admission of a State to the United Nations, Advisory Opinion of March 3rd 1950.

Interpretation of Peace Treaties With Bulgaria, Hungary and Romania, (Second Phase), Advisory Opinion of July 18th, 1950.

Nuclear Test Case (Australia v. France), Judgment of 20 December 1974.

Qatar v. Bahrain (Jurisdiction and Admissibility), Judgment of 1 July 1994.

Qatar v. Bahrain, Judgment of 15 February 1995.

Reperations for Injuries Suffered in the Service of the United Nations Organs, Advisory Opinions of 11 April 1949.

Temple of Preah Vihear (Preliminary Objections), Judgment of 26 May 1961.

The Case of the S.S. <Lotus>, Series A., No. 10, September 7th 1927.

RAPORLAR

British Yearbook of International Law, Volume 50, 1979.

British Yearbook of International Law, Volume 71, 2000.

ICJ Reports 1978.

ILC Report, Yearbook of the International Law Commission, 1962, Vol. II.

ILC Report, Yearbook of the International Law Commission, 1965, Vol. II.

ILC Report, Yearbook of the International Law Commission, 1966, Vol. II.

ÇEVİRİMİÇİ KAYNAKLAR

Kuzeydoğu Suriye'ye İlişkin Türkiye-ABD Ortak Açıklaması
<https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/united-states-turkey-agree-ceasefire-northeast-syria/>

Türkiye-Rusya Federasyonu Arasında Mutabakat Muhtırası
<http://en.kremlin.ru/supplement/5452>

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Libya Devleti Ulusal Mutabakat Hükümeti Arasında Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/12/20191207-3.pdf>

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Libya Devleti Ulusal Mutabakat Hükümeti Arasında Güvenlik ve Askerî İş Birliği Mutabakat Muhtırası
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/12/20191226-3.pdf>

Treaties and Memoranda of Understanding, Guidance on Practice and Procedures
<https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/sy>

stem/uploads/attachment_data/file/293976/Treaties_and_MoU_Guidance.pdf

